

2017, No 3–4, 155–167

АМБЪР ИВАНОВ

Университет на Гент

✉ amber.ivanov@ugent.be

РИМСКОТО МЪЧЕНИЕ НА СВ. СВ. КОЗМА И ДАМЯН В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ

Анотация:

Римското мъчение на светите братя чудотворци Козма и Дамян е запазено в две гръцки версии: ВHG377 и ВHG337e. По тях може да се възстанови първообразът на старобългарския превод, от който са запазени два южнославянски преписа: Хил445 и НБКМ443. Основна задача на работата ми е уточняването на историята на славянския превод, която е реализирана чрез лингвистичен анализ на запазените преписи. Установен е първообразът на славянската версия, който съответства на ВHG377. Една от хипотезите ми е, че преписът от НБКМ443 е по-късно възникнал вариант на текста, запазен в Хилендарския ръкопис (Хил445). В статията е поместено и издание на двата южнославянски преписа.

Ключови думи:

агиография, старобългарски език, старобългарска литература, лингвистичен анализ, културологично сравнение, критическо издание

Козма и Дамян – или *Κοσμάς καὶ Δαμιανός* – са братя близнаци, които по всяка вероятност са родени на Изток през III в. след Христа. Те са лекари по професия, но не получавали заплащане за услугите си, заради което са наричани *ἀνάργυροι* – калкирано в православнославянската традиция като *безсребърници*. Популярността им през Средновековието била огромна, заради което са възникнали различни легенди за тях. За светците Козма и Дамян са известни три различни наратива: едно житие, което се нарича *малоазийско*, и две мъчения – *римско* и *арабско*. Съответстващите им назовавания в латинската традиция са *vita asiatica*, *passio romana* и *passio arabica*¹.

¹ П. Брунс пише подробно за сирийското житие и важната му роля в развитието на гръцката агиографска традиция ([20] Брунс 2004: 195–210). Има и недоразумения при назоваването на различните версии: така например Бр. Щаймер и П. Брунс наричат малоазийската версия „мъчение“ (*passio*), а не „житие“ (*vita*) по аналогия с другите две мъчения (*римското* и *арабското*) ([17] Щаймер 2003: 332; [20] Брунс 2004: 203). Повечето изследователи са съгласни с това, че трите версии разказват за едни и същи светци ([11] Ражер 1994: 163–164; [13] Стробан 1991: 125; [12] Саксер 1983: 522).

Както е добре известно, през Средновековието често се случва агиографите да смесват разкази за едноименни светци, поради което различни истории започват да се свързват с едни и същи светци². Така възникват три различни двойки светци Козма и Дамян, за които се разпространяват текстове в гръцката и в латинската агиографска традиция. Освен че се наблюдават различия в историите за светците, засвидетелствани са и различни дати за честването им. Според *малоазийското житие*, наречено така заради това, че според сведенията в него героите произхождат от Мала Азия, Козма и Дамян се празнуват на 1 ноември. Според Арабското мъчение Козма и Дамян са от арабски произход и са повикани заедно с трима други братя Антим, Леонтий и Евпрепий при управителя Лисиас по време на римския император Диоклециан. За разлика от малоазийските братя, те умират мъченически. Паметта им се празнува на 17 октомври според православния календар и на 26 септември според днешния католически календар³. Римското мъчение разказва за двама братя, родени в Рим, осъдени при император Карин. Историята за тях завършва с разказ за това, как учителят им ги убива, поради което и в този агиографски текст имаме мъченически загинали герои. Римските братя се празнуват на 1 юли.

Най-популярният агиографски текст за св. св. Козма и Дамян в славянската традиция е Малоазийското им житие, известно по различни преписи и редакции, като сведения от него се откриват и в реторическите произведения. Арабското мъчение остава непознато в славянската ръкописна традиция, а Римското мъчение е запазено само в два непълни преписа⁴.

Тук ще съсредоточа вниманието си върху така нареченото Римско мъчение или *Passio romana*. Агиографската творба е позната по две вер-

² И. Делейе дава пример със светците Козма и Дамян, чрез които обяснява, че е съвсем възможно светци и датите им да се вмъкват в различни жития/ мъчения ([23] Делейе 1934: 25).

³ От това мъчение съществуват две версии. Забележително е, че според т. нар. Арабско мъчение, написано на гръцки, братята се празнуват на 25 ноември (вж. изданието на [4] Дойбнер 1907: 218–219), докато в Константинополския синаксар като темен празник (т.е. празника на римските братя) се отбелязва 1 юли (Щайнер 2003: 332; [12] Саксер 1983: 522). М. Есбрук обаче отбелязва съществуването на други дати, на които се празнуват арабските братя, а именно 25 и 27 октомври, 1, 25, 26 и 29 ноември и 4 март – дати, свързани най-вероятно с построяването на храмове, чиито патрони са те ([24] Есбрук 1981: 72).

⁴ Според Л. Дойбнер текстът на *Passio arabica* е възникнал въз основа на текста на *Passio romana*. Този факт обяснява и по-късния и по-оскъдният култ към арабските братя според изследователя ([4] Дойбнер 1907: 67). Това води и до смесването на датите за празнуване. Кл. Иванова пише: „В източната агиология малоазийските безсребреници се честват на 1.11, докато за римските е приета датата 1.07, но в ръкописите те се смесват; в ВНГ са посочени като една двоица“ – [6] Иванова 2008: 279, бел. 1). Подобно обяснение намираме и у Е. Мирчева: „Еднаквите имена и сходната им лечителска дейност са повод за известно объркване в славянската книжнина“ ([8] Мирчева 2006: 109).

сии, описани у Фр. Алкен в ВHG под № 377 и 377e⁵. Историята разказва, че император Карин, който управлява от 283 до 285 г., изпраща бързоходци, за да повикат братята да се явят при него. Съгражданите им обаче ги скриват в една пещера. След като не ги откриват, бързоходците решават да вземат някои от гражданите като пленници и да ги отвеждат в Рим. Разбрали това, Козма и Дамян излизат от пещерата и молят пратениците да освободят невинните граждани, а да отвеждат светците вместо тях. Когато отиват при императора, той им нарежда да принесат жертва на езическите богове, което те отказват да сторят. Император Карин изрича богохулни думи срещу Христа, заради което главата му се извързва на 180 градуса и остава така. Крещейки от болка, той моли братята за помощ. Тогава Козма и Дамян, отправяйки молитва към Бога, избавят императора от мъките му. А той в знак на благодарност не само ги освобождава, но и приема християнската вяра. Историята обаче продължава с разказ за това, как двамата братя стават жертва на завистта на своя учител-лечител. Той ги изпраща в планината да съберат лечебни растения и там, като ги замерва с камъни, ги убива.

В почитането на братята лечители се наблюдават няколко разлики според западната и православната традиция. Св. св. Козма и Дамян са покровители на лекарите, хирурзите, зъболекарите, но и на фармацевтите, фризьорите, бръснарите и други⁶. В Русия⁷ те са известни и като покровители на деца, ученици и студенти. Основание за това е тяхното образование. Първоначалното си образование те получават от майка си Теодотия, която е християнка, а след това усвояват медицината с помощта на Светия дух. Епизодът, разказващ за обучението на двамата братя при тяхната майка, често се изобразява в иконографията.

У Стоян Генчев има сведения за това, как този християнски празник се преплита с един народен предхристиянски обичай:

„ ... празник на врачки, баячки, правилци и на всички, които се занимават с народна медицина, е св. Врач (1.VII). Той се празнува в деня на християнските светци Козма и Дамян. Не се извършват обичаи и обреди. Народните лечители разпределят набраните на Еньовден билки“ ([21] Генчев 1985: 130)⁸.

⁵ За описанието на гръцките текстове за св. св. Козма и Дамян вж. [1] Алкен 1957: 126–136.

⁶ Тези сведения са взети от следните източници – [1] Алкен 1935: 374; [25] Луциус, Анрих 1966: 257. В електронния проект *Encyclopaedia Slavica Sanctorum* за съжаление още няма обработено описание на култа на светците Козма и Дамян от Рим ([5] ЕС 2011).

⁷ „... во-первых, в житии их есть сказание о том, как они были отведены своею матерью в научение грамоте. Этот случай из их жизни изображается и на иконах, во-вторых, в церковной службе они прославляются как мудрые врачи тайноуочимые живописным словесам, всякого разума и мудрости исполненным, которые всем знание подают.“ Цитирано по „Православный календарь online“ (ПК 1999).

⁸ Интересно е да се отбележи, че възрожденската църква в гр. Сандански се на-

Интересното тук е това, че народните практики са свързани с датата 1 юли – същата, на която двамата братя се честват според Римското мъчение. Бихме могли да потърсим връзка с епизода, в който лечителите, пратени в планината за билки, са убити от своя учител. За този епизод обаче до днес не може да се каже със сигурност дали той е бил известен в първите текстове за двамата лечители, възникнали и разпространявани в православнославянската традиция, защото единствените запазени южнославянски преписи на Римското мъчение не са цялостни⁹. Това, разбира се, не означава, че в него не би могло да се отразяват предхристиянски представи – като събирането на билки в определен ден на определено място – които да не са регионално детерминирани.

Римското мъчение е запазено в две гръцки версии, отбелязани у Алкен като ВHG377e и ВHG377. По тях може да се възстанови първообразът на старобългарския превод. Единият гръцки текст (ВHG377e) е издаден от Б. Латишев през 1912 г. с подзаглавие *Μηνὶ Ιουλίῳ α'* (= първи юли). Той е част от менологий, преписан от неизвестен византийски книжовник. Другият текст (ВHG377) е издаден от Л. Дойбнер през 1907 г. Неговото критическо издание се базира на пет преписа от различни епохи.

В южнославянската традиция са запазени само два преписа от превода на *Passio romana*. Единият е в ръкопис № 445 от библиотеката на Хилендарския манастир¹⁰ ([15] Хил 445//31, 3256-327). Ръкописът е календарен сборник с жития и слова за май и юни, датиран от XVII в., който е част от осемтомната колекция Хилендарски чети-минеи, известни повече като Аверкиеве чети-минеи или „панигирици“¹¹. Ръко-

---

рича „Св. св. Безребреници Козма и Дамян“ или „Св. Врач“. Така именно се е казвал градът до 1949 г. (Свети Врач) в чест на светите братя. Кукленският манастир, на който светите безребърници Козма и Дамян са патрони, известен и като „Св. Врачове“, има храмов празник на 1 юли – датата на двойката лечители според римското житие ([26] Свети места 2017).

⁹ Двата преписа, включени в изследователския труд на Кл. Иванова „Bibliotheca Nagiographica Balcano-Slavica“ ([6] Иванова 2008: 573), са единствените южнославянски, но не са единствените в славянския агиографски корпус. Известни са ни още три преписа, а именно Q.I.1000 (т.е. кодекс °70 П. Д. Богданов, л. 304–310), Q.I.1001 (т.е. °71 П. Д. Богданов, л. 169–175) и Соф. 1367, съдържащи Римското житие в староруска редакция, днес запазени в Руската национална библиотека в Санкт-Петербург ([14] Творогов 2008: 75), първите два преписа са описани от [3] Бичков (1981: 76, 79).

¹⁰ За възможността да работя с копие от този ръкопис изказвам благодарност на проф. Пр. Матеич – директор на Хилендарската изследователска библиотека към Щатския университет в Калъмбъс, САЩ, и на уредника на библиотеката – М. А. Джонсън, както и на отците от Хилендарската света обител, с благословията на които Хилендарските ръкописи са заснети и стават достъпни за изследователите по цял свят.

¹¹ Осемте тома, създадени в Хилендарския манастир (в Карейската кула-постница), чийто основен преписвач е известният монах Аверкиеве, обичайно се наричат „Аверкиеве панигирици“. През последните години все по-често емблематичната колекция се определя или като „Хилендарски чети-минеи“, както е възприетият

писът е сръбски, изписан е с ресавски правопис и полууставно писмо. Въпреки че не включва месец юли, по неизвестни причини именно в този том е поместен и незавършеният текст на мъчението за първи юли. Защо не е включен в следващия том ([15] Хил 446), поместващ текстовете за юли и август, не се знае¹².

Вторият южнославянски препис се открива в ръкопис № 443 от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София, който по определението на Кл. Иванова представлява новоизведен минеен панигирик за периода февруари–август, датиран от XVI в. Той е известен като НБКМ443//43, 318–319б и е изписан с ресавски правопис и полууставно писмо ([16] Цонев 1910: 464). Преписът е съхранил текста частично, тъй като два листа от кодекса, върху които е било разположено мъчението, липсват (вж. [6] Иванова 2008: 573). При сравняването на двата гръцки текста се забелязват известни разлики.

BHG 377	BHG 377e
<p><i>Μαρτύριον τῶν ἁγίων ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ.</i></p> <p>Μετὰ τὴν κατὰ σάρκα τοῦ δεσπότου ἡμῶν Χριστοῦ ἐπὶ γῆς ἔλλαμψιν ἔνεστιν ἀκούειν πάντων ὁμοῦ τῶν ἁγίων Χριστοῦ μαρτύρων τὴν πολιτείαν καὶ θαυμάζειν τὴν ἐναυτοῖς τοῦ σωτῆρος δύναμιν καὶ τὴν αὐτῶν τῶν καλλινίκων μαρτύρων ἔν στασίῳ τε καὶ καρτερίαν. πλέον δὲ πάντων ὡς εἶπεῖν καὶ ἐνδοξότερόν ἐστι θεάσασθαι τὴν τῶν ἁγίων τούτων ἐνάρετον πολιτείαν Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ.</p>	<p><i>Ἀθλησις τῶν ἁγίων καὶ θαυματουργῶν ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν ἐν Ρώμῃ τελειωθέντων.</i></p> <p>Σὺν ἄλλοις οὐκ ὀλίγοις ἁγίοις καὶ οἱ καλοὶ οὗτοι καὶ θαυματουργοὶ καὶ μεγάλοι ἀνάργυροι τὴν Ρώμην ἔσχον τὴν ἐπιφανῆ καὶ μεγάλην καὶ πατρίδα καὶ οἴκησιν. ἐν ταύτῃ γὰρ καὶ γεννηθέντες καὶ τραφέντες καὶ καλῶς ἀναχθέντες [folia 82v] καὶ τῷ ἁγίῳ τελεσθέντες βαπτίσματι καὶ τὰς κλήσεις ταύτας ἐπλούτησαν, Κοσμᾶς καὶ Δαμιανὸς θεϊκῆς ἐκ προνοίας ὀνομασθέντες.</p>

Във версията, съответстваща на BHG377, е пропусната информацията, свързваща светците с Рим, което е довело и до първоначалното

в славистиката термин за означаване на календарните сборници от този тип ([6] Иванова 2005), или като „Хилендарски менологии“ (Томсън 2013). „Хилендарски“ определя много по-точно въпросните сборници, тъй като се знае, че проектът за изработване на компендиума принадлежи на игумена на Хилендарския манастир Иларион, а Аверкие, преписал шест от осемте тома, е работил под негово ръководство. За дебата по отношение на назоваването по календарните сборници в южнославянската традиция напоследък вж. [19] Атанасова 2014: 36–38.

¹² “The incomplete text for the service of July 1st (leaf 325b), which should have logically been placed at the beginning of Ms. Hil. 446”, цитирано от описанието на ръкописа в електронния каталог на [2] Библиотеката на Университета на щата Охайо 2012, под рубриката: “Hilandar Monastery Slavic manuscript collection (Mount Athos)” (Manuscript Collections).

смесване на наративи за популярните светци. Освен това двата текста започват по различен начин. От уводите им става ясно, че във версията на текста, описана като ВHG377e, се акцентира много по-силно върху Рим – още в заглавието, а също и в началото на мъчението. От своя страна ВHG377 (както ще го наричаме за краткост) започва с разказ за възплъщението на Христос и за неговите застъпници, мъчениците, и „най-известните сред тях св. св. Козма и Дамян“. Фактът, че Христос е поставен като централната фигура, не е случаен, тъй като той е пример за всеки християнин чрез модела на *imitatio Christi*.

Наблюденията ни върху двете гръцки версии – ВHG377e и ВHG377, – позволяват да се направят следните изводи. ВHG377e е в известен смисъл по-сбит вариант на ВHG377 (текстът на ВHG377e се състои само от 866, докато ВHG377 – от 2 274 думи). Освен това и определени елементи, като диалозите между императора и героите (общият им брой е 16) и описанието на екзекуцията, са съкратени. Съкращаването може да е продуктивно от функцията на текста (при служебната му употреба се изисква стегнатост, яснота по отношение на фактите и информативност). Не само поради тези наративни решения, но също така и заради споменаването на различните три двойки братя в началото на ВHG377e, предполагам, че този текст е написан по-късно от текста ВHG377. Един по-изчерпателен лингвистичен анализ на разглежданите версии на текста би могъл вероятно да подкрепи (или да отхвърли) тази хипотеза за отношението между тях. Той обаче не е цел на настоящото изследване, което се занимава със славянската традиция на текстовете. Ето защо ще съсредоточа вниманието си върху тях.

И двата достигнали до нас преписа са без запазен финал. В Хил 445 [15] разказът е незавършен, което се дължи на извода му, както е обяснено от преписвача, оставил следната бележка: зри толико въ изводѣ выти (цит. по [6] Иванова 2008: 573). В НБКМ443 текстът е без край заради няколко липсващи в ръкописа листа, поради което той е и наполовина по-кратък от този в Хил 445 [15].

За отношението между двата текста може да се каже, че не е изключено те да са преписани един от друг. Ако от преписа НБКМ443 не липсваха два листа, то той би имал почти същата дължина като текста от Хилендар ([15] Хил 445). Друг аргумент в подкрепа на тази хипотеза се базира на близостта на преводаческите решения в двата преписа и предимно на превода на няколко гръцки думи (т. нар. „обща грешка“), например: 1) двата преписа предават гръцкия глагол *ἔνεστιν* като *едино ѓ* (вж. Приложение § 1.2), и 2) гръцкото съществително име *πολιτεῖον* се предава съответно като *жителство* и *житѣ* при първите две употреби, а третия път като *свѣдетелство* (Приложение § 1.3, 1.5 и 2.5).

От прегледа на двата преписа става ясно, че в основата на славянския превод на Римското мъчение на св. св. Козма и Дамян стои гръцки текст, съответстващ на ВHG377. Наблюденията показват, че преводът

е доста буквален. Тук ще представя някои от най-важните примери за това. При предаването на гръцките думи ἐντολή и παράγγελμα се наблюдава един краен формализъм на стила на превеждане. Когато ἐντολή се превежда със ‘заповѣдь’, гръцкото παράγγελμα се превежда с думата ‘заповѣдание’ (вж. Приложение § 1.10 и § 1.11). Авторът дори прави усилие да преведе със запазване на рода. Но не винаги всичко е преведено точно. Понякога промените са от единствено число в гръцки да се предава с множествено число или обратно¹³, активен залог с в пасивен или обратно¹⁴, но има и изцяло нови думи в превода, за които не е ясно дали са променени от кописта, или са точни преводи от друг гръцки оригинал¹⁵ и стандартни преводи за различни гръцки съответствия или обратното¹⁶.

Един хубав пример за буквално възпроизвеждане наблюдаваме при предаването на конструкцията¹⁷ οἱ ἐν τῇ χώρᾳ със си соущи въ вси – с възстановяване в славянския текст на липсващото причастие от глагола ειμι (‘съм’) в гръцкия оригинал. Друг пример е типично гръцкият израз „глаголът ἔχω + наречие (ἔτσιον)“, който се превежда в двата преписа със съчетанието имѣти + готовѣ (Вж. Приложение § 1.9).

По отношение на синтаксиса преводът също свидетелства за буквално превеждане. Разбира се, има и незначителни изключения, свързани с промени в словореда¹⁸, или необходими промени поради изискванията на старобългарския език¹⁹. А що се отнася до някои добавки и допълнения, каквито също се наблюдават в славянския текст²⁰,

¹³ Примери: ѿ невьсѣ (οὐρανόθεν, § 1.6); ѿлѣка (ἀνθρώπων, § 1.8); бесловесно животно (ἀλόγων ζώων, § 1.8); довлѣствьвнии...подвѣи (οἱ γενναῖοι...ἀγωνισταί, § 3.9–10).

¹⁴ Примери: дарѣе (δωρούμενος, § 1.8); възвѣстише (ἀπηγγέλη, § 3.3).

¹⁵ Примери: имоущи (ὄντα, § 1.7); Спъ (ὁ Ἰησοῦς, § 1.7); развѣ (ἦ, § 1.14); завистникъ (ὁ βάσκανος, § 2.2); в сѣ (ταύτην, § 2.4); въ мѣсто еже (δέον, § 2.12); потрѣбѣ („като принос“); ἐνδεία („липса, нужда“), § 2.14); прочее (τὸ λοιπὸν, наречие вместо същ. име, § 2.14).

¹⁶ Примери: глаголът възлагаги за ἐπιβάλλω и ἐπιτίθημι (съответно § 1.7 и 1.8); ἀπέρχομαι преведен като ити или сказати (съответно, § 2.4 и 2.6).

¹⁷ Анета Димитрова нарича този тип конструкции *субстантивирани предложни конструкции*. Един от начините за превеждането им е именно чрез добавяне на причастие в старобългарски ([22] Димитрова 2012: 183–187). (вж. Приложение § 3.7).

¹⁸ Примери: прише блгодать (χάριν εἰλήφασιν, § 1.6); въ странѣ тои (ἐν τῇ χώρᾳ, § 2.3); соущѣ тѣ (αὐτῶν ὑπάρχουσαν, § 2.5); оу на нѣци (δέ τινες παρ’ ἡμῖν, § 2.9); ѿсѣдженники и злодѣи и пагоубники соущи (ἀλάστορας ὄντας καὶ κακούργους καὶ λυμεῶνας ὑπάρχοντας, § 2.15); страны ѿноу (τῆς χώρας, § 2.15); въ всѣ ѿнѣ (ἐπὶ τὴν κόμην, § 3.1); ксѣма и дамѣань именѣ (ὀνόματι Κοσμάς καὶ Δαμιανός, § 3.2); богъвъ нашѣ (ἡμῶν θεῶν, § 3.6).

¹⁹ Дателен вместо винителен падеж (силѣ/στοιχῆю/тръгвѣнѣю + ѿудити сѣ, θαυμάζω + вин. п. § 1.3–4); врачеве хѣгротѣю (ἰατροὶ τὴν τέχνην, § 2.9). Има и случаи, в които гръцки изрази са неточно превеждани, тъй като не съществува точен еквивалент за тях в старобългарския: рочки врачевати (θεραπεύειν, § 1.7); да вѣрнѣю (δι’ αἰῶνος ζῶσιν, § 2.9); трѣбѣте (χρεῖαν ἔχετε, § 3.3).

²⁰ Примери: бесреврѣни и чюдотворьць (ἀναργύρων, § 1.1); благослови ѿтѣ (след заглавието, § 1.1); тѣ самѣ (αὐτῶν, § 1.3); соущи блгодѣтеле (ὕπάρχοντας, § 2.15); си соущи въ

то те е възможно да са въведени от преписвачите. Много по-малък е броят на пропуските²¹. Грешки също се наблюдават, въпреки че не са многобройни²².

Споделените дотук наблюдения ни позволяват да направим следните изводи. Светците Козма и Дамян са много популярни в целия славянски свят както през Средновековието, така и до днес. Сред славяните те са получили нова функция – на покровители на учениците и студентите. *Римското* им мъчение е запазено само в два непълни преписа. Сравнението между тях показва, че версията от НБКМ443 е по-прецизна от тази от Хилендар: така например повечето думи са изписани изцяло, докато в текста на Хилендарския ръкопис са съкратени. В НБКМ443 са използвани повече сложни форми на прилагателните имена и причастията. Няма други големи разлики между преписите. Затова може да се предположи, че двата преписа свидетелстват за един и същ превод, както и че текстът от НБКМ443 е по-късен вариант спрямо този, запазен в Хилендарския ръкопис. Освен дължината на текста няма убедителни аргументи за отношението между двата преписа, тъй като е изключително трудно само по два преписа да се възстанови историята на текста: кое може да се разглежда като поправка или иновация спрямо другия препис.

В едно бъдещо изследване би било добре анализът да се допълни, като се вземат предвид и трите източнославянски преписа. Не е изключено в тях да се пази пълният текст. Това би допълнило представата за превода на *римското мъчение* на св. св. Козма и Дамян на старобългарски език.

Извори

- [1] – Алкен 1957: Halkin, Fr. *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (vol. 1). Bruxelles, „Société des Bollandistes”, 1957.
- [2] – Библиотека на Университета на щата Охайо 2012: *The Hilandar Research Library*. The Ohio State University – University Libraries. Достъпен чрез сайта на “The Ohio State University Online”, 2012 (достъп: 3 май 2017 г.): <http://www.library.osu.edu/find/collections/hilandar-research-library/>.
- [3] – Бичков 1891: Бычков, И. А. *Каталог собрания славяно-русских рукописей П. Д. Богданова*. Вып I. Санкт-Петербург, „Тип. В. С. Валашева“, 1891.
- [4] – Дойбнер 1907: Deubner, L. *Kosmas und Damian: Texte und Einleitung*. Leipzig–

взси (οἱ ἐν τῇ χώρᾳ, § 3.7); съпрѣвѣванїа и помощи (παρουσίας, § 3.8).

²¹ Примери: τὴν φάσκουσαν в изрази τὴν ἐντολὴν τὴν φάσκουσαν (ζλповѣ, § 1.10); Ἰησοῦ (§ 1.13); γνησίαν (§ 2.5); καὶ θαυμάσαι (§ 2.12); ὑπάρχοντας (§ 2.15); ѣко (ὡς ὅτι, преведен е един от двата съюза, § 3.3).

²² Така например гръцкият глагол ἔνεστιν, който се състои от предлога (тук с функция на представка) ἐν (което означава ‘в’) и глагола εἶμι, е преведен с едно ес(тъ). А едно съответства на старогръцкото числително име едно – εἷς, μία, ἐν (вж. Приложение § 1.2). Друг пример е преводът на μὴν със старобългарското ѿвѣ, който обикновено предава гр. μὲν (вж. Приложение, § 2.13). И накрая ἰατροὶ (лекари) предадено с вражие (вж. Приложение, § 3.2).

- Berlin, „В. G. Teubner“, 1907.
- [5] – ЕС 2011: Св. Козма и Дамиан. – *Encyclopedia Sanctorum Slavicorum* 2011. Достъпна чрез сайта на проекта (достъп: 3 май 2017 г.): <http://www.eslavsanct.net/viewobject.php?id=1168>.
- [6] – Иванова 2008: Иванова, Кл. *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008.
- [7] – Латишев 1912: Latyšev, V. *Menologii Anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt. Fasciculus alter, menses iunium, iulium, augustum continens*. Petropoli, „Tipogr. Imp. Akad. Nauk“, 1912.
- [8] – Мирчева 2006: Мирчева, Е. *Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста*. София, „Валентин Траянов“, 2006.
- [9] – НБКМ443: *Новоизведен минеен панегирик от XVI в.* Запазен в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София.
- [10] – ПК 1999: *Святите Бесребреники Косма и Дамян Асийские. Мъченики Бесребреники Косма и Дамян Арабийские. Святите Мъченики, Чудотвоци и Бесребреники Косма и Дамян. Святите Бесребреники и Чудотворци Косма и Дамян Римские*. Достъпни чрез „Православный календарь Online“, 1999 (Достъп: 3 май 2017 г.): <http://days.pravoslavie.ru/name/1294.htm> ; <http://days.pravoslavie.ru/name/1295.htm> ; <http://days.pravoslavie.ru/name/1298.htm>.
- [11] – Ражер 1994: Rager, C. Côme et Damien. In: C. Rager, *Dictionnaire des Sujets Mythologiques, Bibliques, Hagiographiques et Historiques dans l'art*. Bruxelles, „Brepols“, 1994, pp. 163–164.
- [12] – Саксер 1983: Saxer, V. Côme et Damien. In: A. Di Berardino & Fr. Vial (eds.), *Dictionnaire Encyclopédique du Christianisme Ancien, vol I (A–I)*. Paris, „Cerf“, 1990, p. 522.
- [13] – Стробанц 1991: Côme et Damien. In: *Les bénédictins de Ramsgate* (trad. M. Stroobants), *Dix Mille Saints: dictionnaire hagiographique*. Turnhout, „Brepols“, 1991, p. 125.
- [14] – Творогов 2008: Творогов, О. В. *Переводные жития в русской книжности XI–XV веков. Каталог*. Москва – Санкт-Петербург, „Альанс-Архео“, 2008.
- [15] – Хил 445: *Календарен сборник с жития и слова за май и юни от XVII в.* (Хилендарски / Аверкиеве чети-минеи). Използван по микрофилм в Хилендарската изследователска библиотека.
- [16] – Цонев 1910: Цонев, Беньо. *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. София, „Държавна Печатница“, 1910.
- [17] – Щаймер 2003: Steimer, Br. Cosmas (Kosmas) und Damian. In: Steimer, Br., Wetzstein, Th. *Lexikon der Heiligen und der Heiligenverehrung: Lexikon für Theologie und Kirche (Kompakt), Band I (A–H)*. Freiburg, „Herder“, 2003, S. 332–335.

Литература

- [18] [1] – Алкен 1935: Halkin, Fr. Miracles des SS. Cosme et Damien. // *Analecta Bollandiana*, 1935, No 53, pp. 374–381.
- [19] – Атанасова 2014: Атанасова, Д. Приспособяване на светостта (Martyrium S. Arethae et Sociorum и неговите южнославянски контексти). W: *Krakowsko-*

Wileńskie Studia Slawistyczne, 9: *Słowiańska mozaika kultur wobec historii (nie) tolerancji i własni religijnych*. Kraków, 2014, s. 33–52.

- [20] – Брунс 2004: Bruns, P. Die Syrische Kosmas und Damian Legende // *Rivista di archeologia cristiana*, 2004, № 80, S. 195–210.
- [21] – Генчев 1985: Генчев, С. Лятно-есенни празници и обичаи. В: *Етнография на България, Том III: Духовна култура*. София, БАН, 1985, с. 127–133.
- [22] – Димитрова 2012: Димитрова, А. *Синтактична структура на преводната агиография*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
- [23] – Делейе 1934: Delehayе, H. M., *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*. Bruxelles, „Société des Bollandistes“, 1934.
- [24] – Есбрук 1981: Esbroeck, M. van. La diffusion orientale de la légende des saints Côme et Damien. In: *Hagiographie, cultures et sociétés IVe-XIIIe siècles*. Paris, „Etudes Augustiniennes“, 1981, pp. 61–77.
- [25] – Луциус, Анрих 1966: Lucius, E., Anrich, G. *Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche*. Tübingen, „Verlag von J. C. B. Mohr“, 1904.
- [26] – Свети места 2017: Сандански манастир „Св. Св. Козма и Дамян“. Кукленски манастир „Св. Св. Козма и Дамян“. В: *Свети места*. Достъпен чрез сайта „Свети места онлайн“, 2017 (достъп: 3 май 2017 г.): www.svetimesta.com/Манастири/Sandanski-Monastery-of-St-Cosmas-and-Damian; www.svetimesta.com/Манастири/Кукленски%20манастир.
- [27] – Селс 2009: Sels, L. *Gregory of Nyssa – De hominis opificio, the Fourteenth-Century Slavonic Translation: Index Slavonic-Greek and Greek-Slavonic*. Köln–Weimar–Wien, 2009.

Приложение:

Критическо издание на Римското мъчение на св. св. Козма и Дамян (1 юли) по преписи от южнославянската средновековна агиографска традиция

1. Методология

В критическото издание основен е текстът от ръкописа Хил 445 [15] – сравнен с текста от ръкопис НБКМ443 като *varia lectio* – посочен като *I* в критическия апарат. Изборът на Хил 445 [15] за основен текст е мотивиран от това, че той е почти два пъти по-дълъг от този в НБКМ443. Идентифицирани са библейските цитати, които са дадени под основния текст. След това се помества критическият апарат с разночетения (*variae lectiones*) според двата южнославянски преписа. Четенето, което според мене отразява по-добре оригиналния превод, включвам в основния текст, докато другото четене се отбелязва в критическия апарат. Съкратените думи са написани изцяло само там, където друга интерпретация (т.е. различно изписване) не е възможна. Предложената реконструкция не трябва да се смята за окончателна. Не

εις πάντα συνεργὸν αὐτῶν ὄντα, καὶ οὗ ἂν ἐπέβαλλον θεραπεύειν, παρῆν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, τοῖς πάσχουσι σωτηρίαν δωρούμενος. Εἶτε οὖν ἐπ' ἀνθρώπων, εἶτε ἐπὶ ἀλόγων ζῴων ἐπετίθεσαν οἱ ἅγιοι τοῦ Χριστοῦ θεράποντες τὰς ἑαυτῶν χεῖρας, εἶχον ἔτοιμον εἰς ἅπαντα τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν τοῦ δεσπότη Χριστοῦ συνεργούσαν εἰς αὐτούς, αὐτοῦ τοῦ κυρίου πληροῦντες τὴν ἐντολὴν τὴν φάσκουσαν· ἄνωγαν ἐλάβετε, ἄνωγαν δότε. Τοῦτο γὰρ τὸ παράγγελμα ἐποίουν καθ' ἐκάστην ἡμέραν οἱ τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταί· οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ περιόντα αὐτοῖς ἐκ προγόνων κτήματα πωλοῦντες τοῖς πτωχοῖς μετεδίδουν.

Ὡς δὲ τοιαύτας ἰάσεις οἱ ὅσοι ἐπετέλουν ἐν τῷ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ὀνόματι, μηδένα τὸ σύνολον παρά τινος λαμβάνοντες μισθόν, ἢ μόνον εἰ πιστεύσοι εἰς τὸν Χριστὸν ὁ τῆς ἰάσεως μέλλων ἀπολαύειν· τοῦτον γὰρ ἔλεγον τοῖς προσιοῦσιν χορηγεῖν τὰς ἰάσεις ἀοράτῳ δυνάμει, „ἡμῶν τὰς χεῖρας μόνον ἐπιτιθέντων, οὐδὲν τῇ οἰκείᾳ δυνάμει ποιεῖν ἰσχυόντων μὴ παρόντος ἐκείνου, ᾧ καὶ πιστεῦειν μέλλετε, δι' οὗ καὶ ἡμεῖς ὡς ὀρατὲ γινομένης ἰάσεις ἐπιτελοῦμεν.”

1.10 Matth. 10,8

1.2 em. вѣсѣхъ] вѣсѣ II; вѣсѣмъ I || 6 приеше] приемише I || 9 вѣсѣмъ I] вѣсѣ || 9–10 помагатиѣ] помагатице I || 11 и] иже I || 17 хощете] хощете I || 17 таже I] тако || 17 зрите] зрите I || 17 выведема I] выведема

1.1 и ѿдогворыць add. codices || 1 владослови ѿѣ] add. codices || 10 om. τὴν φάσκουσαν || 13 om. Ἰησοῦ || 16 em. могушть] codd. можѣ || 16 om. καὶ

2. Вѣ сѣ еликодне исправляюциимъ хѣвѣ подвижницѣ вѣ недоужниѣ исцѣленіихъ и нищепитаніа разданиѣ, не вѣзможѣ завистнѣ зрѣти богоноснѣи мѣникъ логѣ, нѣ вѣ орѣжнихъ нѣкыи на нѣ, орѣвѣ прилежнѣ себѣ сѣсѣды иже вѣ странѣ тои живущице вѣ завистѣ страстнѣ (!) прѣити. И тѣмънѣ ѿ сѣ имощѣ шѣше вѣзвѣстише богоноснѣи мѣникъ краиню добро | дѣтель и прѣмногое свѣдѣтельство и иже кѣ вѣ соущѣ тѣ любовь. Сѣа же глаголаахѣ сказашце и не похваляюце ѣтые, нѣ ѿблѣгаюце тѣ Керинѣ ѿрѣ, вѣзвѣщаю- ще елика ѿдогеса творѣ ѣтина недоужноциихъ.

И множае на гнѣвѣ ѿра подвижнѣти хощете глаголаахѣ кѣ немѣ: „ѿрѣ вѣ вѣкы живыни бози наши с тобою да вѣчнѣтѣ. Соѣ оу нѣ нѣциѣ врачѣ хѣтросѣтѣи именѣ Козма и Даміанѣ, великыѣ *силы твореще о ѣсовѣ имени. И мѣзды ѿ врачюемѣи не приемиѣ, нѣ и соущаа тѣмъ имѣнѣи трѣвѣноциѣи разданаѣ.” Сѣа ѿ облѣгательнѣ слышавѣ ѿрѣ Каринѣ, вѣ мѣсто еже похвалити новоизбраннѣи хѣвѣ рабѣ добродѣтель и паѣе же таже ѿ нѣ вѣзмѣзѣнѣ выведема исцѣленіа, и еце же оубо и тако трѣвѣноциѣи вѣше оутѣшеніѣ довлѣице тѣ и на- пазнѣице потрѣвѣ прочѣе, равнаа облѣгательѣ мѣдрѣствовавѣ, повелѣ тѣ прѣдѣставити, тако ѿсѣжденники и злодѣѣи и пагоубники соущѣ благодѣтелиѣ же страны ѿноѣ.

Ἐν τούτοις ὁσημέραι κατορθούντων τῶν Χριστοῦ ἀγωνιστῶν, ἐν ταῖς τῶν ἀσθενούντων ἰάσεσιν καὶ τῇ τῆς πτωχοτροφίας μεταδόσει, οὐκ ἦνεκεν ὁ βάσκανος ἰδεῖν τῶν θεοφόρων μαρτύρων τὰς μαρμαρυγὰς, ἀλλὰ καθοπλίζει τινὰς κατ' αὐτῶν, εὐρῶν ἐπιτήδεια ἑαυτῷ ὄργανατῶν ἐν τῇ χώρᾳ οἰκούντων εἰς φθόνου πάθος ἐλθεῖν. Καὶ σπουδῆν ταύτην ἐσχηκότες ἀπελθόντες ἀνήγγειλαν τῶν θεοφόρων μαρτύρων τὴν ἄκραν ἀρετὴν καὶ τὴν ὑπερβάλλουσαν πολιτείαν καὶ τὴν εἰς πάντας αὐτῶν ὑπάρχουσαν γνησίαν ἀγάπην. Ταῦτα δὲ ἔλεγον οἱ ἀπελθόντες οὐκ ἐπαινοῦντες

τοὺς ἁγίους, ἀλλὰ διαβάλλοντες αὐτοὺς Καρίνω τῷ βασιλεῖ, ἀπαγγέλλοντες ὅσα θαυμάσια ποιοῦσιν οἱ ἅγιοι εἰς τοὺς ἀσθενοῦντας.

Πλέον δὲ εἰς ὀργὴν τὸν βασιλεῖα κινήσαι βουλόμενοι ἔλεγον πρὸς αὐτὸν· „βασιλεῦ, εἰς τοὺς αἰῶνας ζῆθι, καὶ οἱ θεοὶ ἡμῶν σὺν σοι δι' αἰῶνος ζῶσιν. Εἰσὶ δέ τινες παρ' ἡμῖν ἰατροὶ τὴν τέχνην ὀνόματι Κοσμῆς καὶ Δαμιανός, μεγάλας δυνάμεις ποιοῦντες ἐν τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματι, καὶ μισθοὺς παρὰ τῶν θεραπευομένων οὐ λαμβάνουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῖς χρήματα τοῖς δεομένοις χορηγοῦσιν.” Ταῦτα παρὰ τῶν διαβαλλόντων ἀκούσας ὁ βασιλεὺς Καρίνος, δέον ἐπαινεῖσαι καὶ θαυμάσαι τῶν νεολέκτων Χριστοῦ δούλων τὴν ἀρετὴν καὶ μάλιστα τὰς ὑπ' αὐτῶν ἀμισθὶ γινόμενας ἰάσεις, ἔτι μὴν καὶ ὅτι τοῖς δεομένοις ἦσαν παραμυθία, ἐπαρκοῦντες αὐτοῖς καὶ πληροῦντες τῆς ἐνδείας τὸ λείπον, τὰ ἴσα τοῖς διαβάλλουσι φρονήσας ἐκέλευσεν αὐτοὺς παραστῆναι, ὡς ἀλάστορας ὄντας καὶ κακοῦργους καὶ λυμεῶνας ὑπάρχοντας τῆς χώρας.

2.1 em. подвижницѣмъ codd. подвижникѣ || 3 прилежнѣ I] прилежнѣ || 6 еказ ѿице] еказаѿице I || 6 ѡблѣгаѿице I] ѡблѣгѣѿѣ || 10 * finitum est I

2.5 om. γνησίαν || 11 em. τρѣбѣѿицѣ] cod. τрѣбѣѿици || 12 om. καὶ θαυμάσαι || 15 add. владѣвѣтѣ || 15 om. ὑπάρχοντας

3. Да ѿакоже поидоше посланиѣ ѿ цѣра и прѣидоше въ вѣсь ѡнѣ въ нѣиже вѣхѣ ѣтѣи, въпрашаахѣ аце соѿ нѣциѣи зае вражие (!) Кѡема и Дамѣанъ имени, и ѡтвѣтѣавше рѣше: „Ѣи, соѿ. Ὑπο же τѣ τрѣбѣете?” ѡни же рѣше ѿако: „Цѣреви възвѣстише ѡ нѣ ѿако ѡѣскѣи ѡсѣтавъ ѡмѣцѣт се и не вогѡвъ || сѣлоу дѣистѣвѣа исцѣлѣнени тѡреѣ, нѣ о тоуждѣ нѣкоѣ имени влѣшьбноу хѣтросѣтѣи тѡреѣце, прѣвлѣмаѣѣ прихѡдеѣиѣ кѣ нѣ, ѡмѣтѣаѿице се и непѡвѣдимѣи вогѡвъ наші сѡужѣы. И посла нѣ ѿако да сѣ тѣцѣаниѣ прѣѣтавѣи нѣхѣ.“

Слышавше же си соѿщен въ вѣси, идеже прѣбываахѣ ѣтѣи, и въ мнозѣ печали вывше ѿако хѡтеѣе лишити се ѣтѣиѣх сѣпрѣбываниѣа и помѡци, и еѣе же ѿако и ноѣжнѣе пиѣе лишѣемѣи. Молиаахѣ ѣтѣе сѣкрыти се, дондеже мѣмоидѣ гнѣвъ цѣревь. Дѡвѣѣѣтѣвнѣи же владѡѣтѣа подѣвѣниѣ

Ὡς δὲ ἀπῆλθον οἱ ἀπεσταλμένοι παρὰ τοῦ βασιλέως καὶ ἦλθον ἐπὶ τὴν κόμην, ἐν ἧ ἦσαν οἱ ἅγιοι, ἠρώτων, εἰ εἰσὶ τινες ἐνταῦθα ἰατροὶ, ὀνόματι Κοσμῆς καὶ Δαμιανός. Καὶ ἀποκριθέντες εἶπον· „ναί, εἰσὶν· τί δὲ αὐτῶν χρεῖαν ἔχετε;” Οἱ δὲ εἶπον ὅτι· „τῷ βασιλεῖ ἀπηγγέλη περὶ αὐτῶν, ὡς ὅτι πατρώους θεσμοὺς ἀθετοῦσιν καὶ οὔτε τῇ τῶν θεῶν δυνάμει τὰς ἐνεργείας τῶν ἰάσεων ἐπιτελοῦσιν, ἀλλ' ἐπὶ ἄλλοτριῷ τινὶ ὀνόματι μαγικῆ τέχῃ ποιοῦντες ἐξαπατῶσι τοὺς προσιόντας αὐτοῖς, ἀθετοῦντες καὶ τὴν τῶν ἀητιτῶν ἡμῶν θεῶν λατρείαν. καὶ ἐπεμψεν ἡμᾶς, ὅπως σπουδῆ παραστήσωμεν αὐτούς.”

Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα οἱ ἐν τῇ χώρᾳ, ἔνθα διῆγον οἱ ἅγιοι, καὶ ἐν πολλῇ ἀθυμίᾳ γενόμενοι, ὡς μέλλοντες ἀποστερεῖσθαι τῆς τῶν ἁγίων παρουσίας, ἔτι δὲ καὶ οἱ τῆς ἀναγκαίας τροφῆς λειπόμενοι, παρεκάλουν τοὺς ἁγίους κρυβῆναι, ἕως παρέλθῃ ἡ ὀργὴ τοῦ βασιλέως. Οἱ δὲ γενναῖοι τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταὶ ...

3.3 em. ѡни же] cod. ѡнѣ || 4 6 вогѡвъ наші] cod. вожнѣх наші || 7 add. соѿицеи || 8 add. и помѡци